

Wrocław, dn. 12 lipca 2022 r.

Dr hab. Anna Małgorzewicz, prof. UWr
Instytut Filologii Germańskiej
Zakład Translatoryki i Glottodydaktyki
Uniwersytet Wrocławski

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Gabrieli Krupy-Turowskiej pt. *Strategien der Manipulation. Sprache, Text und Bild im nationalsozialistischen Diskurs* napisanej pod kierunkiem Pana Prof. dra hab. Pawła Bąka, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Humanistycznych, Instytut Neofilologii, 2022, ss. 234.

Przedmiotem badań przedstawionych w pracy doktorskiej mgr Gabrieli Krupy-Turowskiej jest dyskurs narodowosocjalistyczny i stosowane strategie manipulacji w „języku, tekście i obrazie”. U podstaw dążeń badawczych Autorki ocenianej pracy zostały usytuowane trzy pytania badawcze:

1. „Czy w dyskursie narodowosocjalistycznym można było stworzyć i ewentualnie jaki dyskursywny obraz Polski?
2. W jaki sposób autor dyskursu wywołuje zamierzone reakcje u odbiorcy?
3. Czy można wyodrębnić charakterystyczny dla danego okresu historycznego dyskursywny obraz Polski i tym samym konkretny profil dyskursu narodowosocjalistycznego?” (s. 224)

Materiał badawczy tworzą „obrazy” (elementy graficzne) pochodzące z niemieckiego czasopisma satyrycznego „Kladderadatsch” oraz plakaty propagandowe pochodzące z książki

Piotra Zychowicza pt. „Opcja niemiecka”. Obiektem zainteresowania Badaczki są „relacje pomiędzy tekstem i obrazem oraz analizowaną wraz z nimi strategią zwracania się do adresata (*Hinwendungsstrategie*)” (s. 224).

Praca została zasadnie podzielona na część teoretyczną i analityczną, dzięki czemu Autorka osiągnęła przejrzystość uporządkowanego wywodu. W pierwszej części rozprawy Autorka wyjaśnia fundamentalne dla swoich badań terminy oraz odnosi się do samej istoty badanej rzeczywistości, przedstawiając koncepcje i jej ujęcia zaczerpnięte z reprezentatywnej literatury przedmiotu.

Pierwszym eksplikowanym terminem jest *dyskurs*. Doktorantka za obowiązujące dla swoich badań przyjmuje ujęcie Foucaulta, w którym wyeksponowane zostały związki pomiędzy podmiotem, wiedzą i władzą. Dyskurs traktuje Doktorantka zatem jako praktykę społeczną i na jej tle rozpatruje sposób przedstawienia Polski w dyskursie narodowosocjalistycznym w czasie poprzedzającym II wojnę światową i w czasie wojny. Za ważny punkt w badaniu traktuje Badaczka zdefiniowanie Polaków/ Polski jako „odbiorców dyskursu” (s. 225; Adresat, s. 16 ff.). Autorka w ocenianej części przywołuje różnorodne definicje koncepcyjne dyskursu, m.in. Heinemanna (2011), Busse’go i Teuberta (2013), Czachura (2013), Czachura i Miller (2012). Zasadnie odwołuje się w tym kontekście do dynamicznych ujęć tekstu, traktując go jako narzędzie komunikacji i fundamentalny element dyskursu. Przyłączając się do stwierdzeń Teuberta zakłada konieczność rozszerzenia spektrum kategorii językoznawczych branych pod uwagę w analizie o kategorie społeczne. W ten sposób mgr Krupa-Turowska potwierdza słuszność wcześniejszych ujęć Foucaulta. Szczególną uwagę poświęca relacji wiedza-władza, wiedza-dyskurs i wspierając swój wywód stwierdzeniami Foucaulta zakłada, że dyskurs konstytuuje władzę (s. 12). W tym miejscu pojawia się pytanie, czy w dyskursie rzeczywiście zawsze chodzi o dominację, o zdominowanie (pozytywne lub negatywne) partnera komunikacji. Czy wiedza rzeczywiście zawsze oznacza władzę wykorzystywaną w celu zdominowania, zmanipulowania partnera komunikacji? Czy nie istnieją takie formacje dyskursywne, w których siły regulacyjne dążą w pierwszej kolejności do dyskursywnego uwspólniania obrazu odbieranej rzeczywistości, wspólnotowego projektowania znaczenia? Autorka nie odnosi się do tych kwestii, być może zamierzenie ograniczając swą refleksję tylko do właściwości badanej rzeczywistości. Przyjmując za obowiązującą wcześniejszą charakterystykę fenomenu dyskursu łączy ją jeszcze z innym stwierdzeniem Foucaulta, iż każde społeczeństwo swoje istnienie zawdzięcza relacjom władzy. Takie posunięcie interpretacyjne konsekwentnie prowadzi Badaczkę do

dyskursywnej koncepcji władzy i manipulacji – pojęć, które rozpatruje na tle narodowego socjalizmu.

Następnym etapem wywodu jest deskrypcja dyskursu w kategoriach „społecznej praktyki”. Autorka wykorzystuje m.in. opracowanie polskiego historyka Eugeniusza Króla i na jego podstawie odtwarza obraz Polaka i Polski w dyskursie narodowosocjalistycznym w latach 1939-1940.

Kolejny rozdział dysertacji poświęcony został lingwistycznej charakterystyce dyskursu. Ten fragment jest przeglądem stanowisk badaczy dyskursu (Busse’go, Teuberta, Warnke’go, Spitzmüllera) m.in. w kwestii lingwistycznej analizy dyskursu, co pozwala nieco odejść od ideologiczno-krytycznych korzeni definicji dyskursu według Foucault’a. Istotne poznawczo dla przedmiotu badań mgr Krupy-Turowskiej są ustalenia dotyczące dyskursywnego profilowania pojęciowego postrzeganych obiektów. Autorka przywołuje za Czachurem (2013) koncepcje Bartmińskiego (1988, 1990, 1993, 2009) i nowsze ujęcia Czachura (2013), podkreślając znaczenie aspektów kulturowych w profilowaniu obrazu dyskursywnego pozajęzykowej rzeczywistości. Autorka zauważa, że sposób kolektywnego postrzegania jako kategoria antropologiczno-kulturowa jest wynikiem „walki”, ścierania się indywidualnych sposobów postrzegania; sposób kolektywnego postrzegania w tym ujęciu jest dyskursywnie wynegocjowany. Autorka za innymi badaczami przypisuje mu wywieranie wpływu na procesy społeczne.

W drugim rozdziale Badaczka nakreśliła tło historyczne analizowanego materiału badawczego. Opis sytuacji politycznej Polski, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polsko-niemieckich przed II wojną światową i podczas jej trwania stanowi punkt odniesienia dla późniejszych interpretacji.

Trzeci rozdział poświęciła Doktorantka eksplikacji istotnych dla jej badań kategorii, jakimi jest *perswazja* i *manipulacja*. Manipulacja została zdefiniowana z perspektyw różnych paradygmatów badawczych, dzięki czemu udało się Autorce uchwycić kompleksowość tego zjawiska. I tak zarejestrowane zostały przez Badaczkę następujące płaszczyzny działań manipulacyjnych: biologiczno-psychologiczna, informacyjna, sytuacyjna, instytucjonalna, językowa. Nieco mniej uwagi poświęca Kandydatka perswazji, którą rozpatruje, podobnie jak manipulację, na tle jej zakotwiczenia komunikacyjnego. Przyjmując za trafne ustalenia Probst (2009) w tym zakresie, przywołuje koncepcję komunikacji zakładającą istnienie czterech biegunów, tworzących określone punkty odniesienia, sprzężenia i determinacje. Są to: świadomość, rezultat, indywiduum i społeczeństwo. W konstelacji takich czynników Autorka definiuje język jako środek wykorzystywany w dyktatorskim panowaniu i

przewodzeniu (s. 54). Takie ustalenie w logiczny sposób prowadzi Autorkę do ujęć teoretycznych zagadnień związanych z propagandą. Wydaje się to zasadne, bowiem manipulacja i perswazja są instrumentami działań propagandowych. Lektura 59. strony pracy prezentuje stanowiska, które propagandę, manipulację i perswazję traktują jako równorzędne kategorie, a propagandę utożsamiają nawet z perswazją. Słuszne wydawałoby się stratyfikacyjne ujęcie tych trzech kategorii. Niezależnie od tej wątpliwości, należy zauważyć, że przywołane przez Doktorantkę opracowania pozwoliły dokonać dogłębnej charakterystyki działań propagandowych.

Tytuł kolejnego rozdziału zapowiada wywód dotyczący stosowania strategii bezpośredniej i pośredniej manipulacji językowej. Autorka prezentuje dobrze przemyślane i prawidłowo skonstruowane studium tego zjawiska. Sporo uwagi poświęca technikom wykorzystywanym w strategicznym działaniu manipulatywnym. Odnieść można wrażenie, że niekiedy Doktorantka utożsamia *strategię* z *techniką*. Warto byłoby zatem dokonać w tekście jednoznacznej dyferencjacji obu kategorii. Interesujący poznawczo jest fragment pracy, w którym Autorka odnosi się do zjawiska samooszukiwania się jako świadomej formy manipulacji. Takie posunięcie jest cenne, świadczy ono o wieloaspektowym podejściu do badanej rzeczywistości.

Odnosząc się do całości rozdziału trzeciego warto poddać rozważeniu jego konstrukcję. Czy nie należałoby podrozdział 3.2. umieścić na pierwszej pozycji a rozdziały 3.3. i 3.4 nie potraktować jako podrozdziały części *Kategorien Manipulation und Persuasion*?

Rozdział czwarty rozprawy został poświęcony omówieniu i zdefiniowaniu kategorii tekstu i obrazu jako autonomicznych bądź wzajemnie się uzupełniających, komplementarnych elementów komunikatów wykorzystywanych w komunikacji międzyludzkiej. Szczególną uwagę poświęciła Autorka modelowi kompetencji typologizacji obrazu opracowanemu przez Stöckla (2000). Istotne dla przedmiotu badań jest uzupełnienie tego modelu konfrontatywnie opracowanym spisem modalności tworzenia konstruktów znakowych (obrazów i tekstów) (Klemm/ Stöckl 2011), które aktywizują określone obszary kompetencji twórcy bądź adresata komunikatu.

Kolejnym przedmiotem zainteresowania badawczego Doktorantki są kryteria tekstowości, przedstawione w oparciu o uznaną, często przywoływaną w dyskursie językoznawczym pracę Beaugrande/Dresslera (1981), prace Sandig (2000, 2006) i Große (2011). Należy szczególnie docenić, że Doktorantka poszczególne kryteria od razu odnosi do multimodalnych komunikatów łączących tekst i obraz, właściwie je komentując, wyciągając logiczne, trafne wnioski.

Rozdział piąty swej pracy Doktorantka poświęca uporządkowanemu przedstawieniu badania empirycznego, którego przedmiotem były strategie manipulacji stosowane w „języku, tekście i obrazie”. Autorka charakteryzuje materiał badawczy oraz przyjmuje dwie kategorie postępowania analitycznego:

- zorientowanego na odbiorcę (niemieckie lub polskie społeczeństwo) i
- zorientowanego na rekonstrukcję pozytywnego/negatywnego obrazu Polski w dyskursie narodowosocjalistycznym.

Doktorantka formułuje również trzy pytania badawcze. Każde z trzech pytań Doktorantka wnikliwie uzasadnia. Sporo uwagi poświęca Badaczka zdefiniowaniu dyskursywnego obrazu świata. Autorka definiuje również kryteria przeprowadzonej analizy. Są to:

- komplementarność relacji tekst-obraz,
- dominacja obrazu w komunikacie,
- czynnik czasowy,
- intencja twórcy komunikatu.

Należy zauważyć, że te wyznaczniki pozwoliły uchwycić właściwości konstytutywne badanych zjawisk manipulacji w ich specyfice działaniowo-komunikatywnej i materialnej. Fundamentalnym dla badania komunikacyjnych działań manipulacyjnych jest określony wzorzec, który tworzy konstelacja trzech kategorii: 1., 2., i 3., osoby, które określają status „aktora” w dyskursie (SPRECHENDE, ANGESPROCHENE, BESPROCHENE). Triada tych czynników, ich spójny układ został wykorzystany jako klucz do analizy zastosowanych strategii w określonych układach komunikacyjnych w koncepcji opracowanej przez prof. Pawła Bąka (2010). Model tego układu jest idealnym instrumentem umożliwiającym eksplorację i kompleksowy opis strategii ukierunkowanej na budowanie relacji partnerskich (z wykorzystaniem *Hinwendungsstrategie*), ale również ukierunkowanej na wykluczenie „innego”, na konstruowanie jego negatywnego obrazu. W opinii recenzentki opis koncepcji prof. Bąka mógł być bardziej wnikliwy. Ze względu na jego bazowy charakter dla interpretacji wyników badań właściwe byłoby opisanie i wykorzystanie tego modelu w deskrypcji badanej rzeczywistości w części koncepcyjnej pracy.

Zgromadzony materiał badawczy Doktorantka podzieliła według określonych cezur czasowych: 1934-1938, 1939, 1943, 1944. Kryterium takiego podziału stanowiły istotne dla relacji polsko-niemieckich wydarzenia historyczne, które Autorka skrupulatnie przedstawia. Przyjęte kryterium należy uznać za właściwe. W zależności od dynamiki sytuacji politycznej zmieniały się bowiem polsko-niemieckie stosunki polityczne i społeczne, co miało

bezpośredni wpływ na konstruowanie pozytywnego bądź negatywnego obrazu Polski w badanym dyskursie. Na stronach 112-202 mgr Krupa-Turowska przedstawia skrupulatną analizę 41 komunikatów multimodalnych jako formacji dyskursywnych. Wszystkie komunikaty zostały przeanalizowane według wcześniej ustalonego schematu, dzięki czemu udało się stworzyć transparenty opis uwzględniający w określonym porządku uprzednio ustalone kryteria. Ta część pracy świadczy o dogłębnej znajomości przedmiotu badań, o szerokiej wiedzy historycznej Doktorantki. Interpretacje, komentarze, wyciągane wnioski potwierdzają dojrzałość naukową mgr Krupy-Turowskiej, umiejętność naukowego argumentowania, sprawnego, adekwatnego wykorzystywania wcześniej referowanych koncepcji, poglądów.

Wysoką wartość poznawczą posiadają wnioski przedstawione w podrozdziale 5.4. Autorka udziela odpowiedzi na sformułowane pytania badawcze, dokonuje trafnych syntez. Wykazuje i opisuje zaobserwowane tendencje w badanym dyskursie. Umiejętnie interpretuje zarejestrowane zjawiska na tle wydarzeń historycznych. Wykorzystując koncepcję działania manipulatywnego prof. Pawła Bąka trafnie określa status Polski w analizowanych układach komunikacyjnych, i szerzej, w badanym dyskursie. W odniesieniu do wcześniej ustalonych cezur czasowych rekonstruuje dominujący w badanym dyskursie obraz Polski. Dodatkową wartością tego fragmentu pracy są grafiki ilustrujące relacje między trzema kategoriami „aktorów dyskursów” wyróżnionymi przez prof. Bąka w specyfice typowej dla działań propagandowych.

Ocenianą pracę zamykają bibliografia i streszczenia pracy w języku polskim i angielskim.

Niestety w bibliografii zabrakło niektórych przywołanych pozycji, jak np. Teubert (2013). Wydaje się, że Doktorantka popełniła błąd w adresie bibliograficznym na str. 82: Stöckl (2011: 48). Powinno być Klemm/ Stöckl (2011: 48).

Rozprawa napisana jest poprawnym językiem niemieckim, choć Autorka nie ustrzegła się błędów gramatycznych, stylistycznych. Autorka na ogół konsekwentnie stosuje odpowiednią terminologię badawczą.

W bilansie podsumowującym ocenę rozprawy doktorskiej mgr Gabrieli Krupy-Turowskiej należałoby zwrócić uwagę na następujące drobne uchybienia:

- brak definicyjnej dyferencjacji dwóch terminów: strategia i technika manipulacji,
- zbyt jednostronne ujęcie dyskursu w odniesieniu do kategorii władzy, wyłączenie ze spektrum rozpatrywanych w części koncepcyjnych pracy właściwości wnoszonych do dyskursu przyczynków prowadzących do budowania, kreowania wspólnotowej tożsamości, do wspólnotowego kształtowania widzenia świata,

- uchybienia kompozycyjne pracy (nie najbardziej optymalne ułożenie poszczególnych treści w rozdziale 3, umieszczenie opisu modelu strategicznego zwracania się do adresata oraz koncepcja trzech aktorów dyskursu prof. Bąka w części analitycznej zamiast w części koncepcyjnej pracy,
- usterki językowe.

Jako zalety decydujące o wartości merytorycznej ocenianej pracy doktorskiej należy wskazać na następujące walory:

- odpowiednio uporządkowana struktura postępowania badawczego, ze specyfikacją celów i poszczególnych etapów badania,
- sformułowanie trafnych pytań badawczych,
- opracowanie metodologii adekwatnej do przedmiotu badań,
- skonstruowanie odpowiedniego, reprezentatywnego materiału badawczego,
- wysoka wartość części koncepcyjnej pracy (dobór licznych źródeł, reprezentatywnej literatury przedmiotu),
- właściwe, celowe wykorzystanie prezentowanych koncepcji na etapie konstruowania definicyjnego przedmiotu badań i metodologii,
- spójny, logiczny wywód naukowy,
- precyzja terminologiczna,
- wysoka wartość poznawcza uzyskanych wyników badań,
- skrupulatność w opisywaniu poszczególnych etapów prowadzonych, badań, wnikliwość, rzetelność analiz i interpretacji danych empirycznych,
- wysoka wartość wniosków podsumowujących,
- udane zrekonstruowanie właściwości dyskursu narodowosocjalistycznego, stosowanych w nim strategii i technik oraz obrazu Polski w tym dyskursie.

Reasumując: dysertację mgr Gabrieli Krupy-Turowskiej oceniam bardzo pozytywnie. Doktorantka wykazała się znajomością przedmiotu badań, orientacją w literaturze przedmiotu i sprawnością warsztatową. Konstrukcja instrumentarium badawczego, sposób przeprowadzenia badań, rzetelność dokonanych analiz i ewaluacji świadczy o Jej wysokich kompetencjach badawczych. Należy docenić pracę włożoną w przeprowadzenie badań, w obszerną i staranną analizę i interpretację ich wyników.

Stwierdzam, że praca mgr Gabrieli Krupy-Turowskiej spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim i w związku z tym wnoszę o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Anna Kosińska